

UN POEMA ÈPIC LLATÍ SOBRE LA DEFENSA DE GIRONA: L'OBRA DE RAMON BALART

PER

NARCÍS FIGUERAS

I.B. "Salvador Espriu" de Salt

Viuite inextincti, flammaque duxque, precor.
(Ou. *Fasti*, III, 426).

La presència de la tradició clàssica en la cultura catalana del segle XIX va tenir l'estudi, no pas superat encara, d'Eduard Valentí. El context que hi dibuixa posa en evidència com la manca d'imbricació, ja en el decurs del segle XVIII, entre vida acadèmica sòlida i les inquietuds culturals de la societat havia anat modelant un panorama migrat del punt de vista que ens interessa ara, en què apareixen, malgrat tot, uns quants noms dignes d'ésser esmentats, en la seva majoria erudits o traductors com ara Bergnes de les Cases, Segalà, Balari o Roca Cornet. Bé que entre aquests Valentí hi esmenta alguns imitadors dels clàssics, en general el seu propòsit el porta a ocupar-se sobretot d'influències més aviat conceptuals dels clàssics en la literatura i la crítica decimonònica, i en part també, com dèiem, de les traduccions ("simples productes de l'educació tradicional eclesiàstica: supervivències de formes i valors antics"). Exclou del seu abast, doncs, l'ús literari del llatí que, sovint reclòs, certament, en cercles eclesiàstics, bé que no pas exclusivament, s'allarga encara al XIX, al costat, és clar, de l'ús majoritari del castellà. Almenys a la primera part de segle, tot i que la "llengua ambiental generalitzada", com diu Manuel Jorba, era el català, hi havia a la societat culta catalana "una actitud de fet contrària a la seva utilització normal, especialment com a llengua de la literatura o de l'expressió culta escrita, en benefici de la castellana o, segons el tipus d'obra o la seguretat de domini que se'n tingués, de la llatina". Hi haurà, doncs, escadussers, tan discrets com vulgüeu, els darrers assajos, més o

menys espontanis (valgui l'expressió), de literatura en llatí.

L'obra de Ramon Balart Granada n'és un testimoni qualificat i singular. Catedràtic de llatí i castellà de l'Institut de Girona a la segona meitat del segle XIX, és autor d'un extens poema èpic llatí (1096 hexàmetres!) sobre l'episodi cèlebre del setge de Girona durant la Guerra del Francès, titulat *Obsidium, oppugnatio et defensio urbis Gerundensis*. Balart disposa de breus articles en enciclopèdies i diccionaris biogràfics actuals (GEC, Albertí), les seves obres apareixen en els instruments bibliogràfics usuals (Palau) i és llargament esmentat per autors contemporanis de Reus, com ara Andreu de Bofarull o Francesc Gras Elias, o bé generals com Corminas o Elias de Molins. Tot ells fan referència a la seva prolífica capacitat de versificar en llatí i a la seva extensa i celebrada producció. Amb tot, la seva obra principal, l'*Obsidium*, no havia estat encara estudiat amb detall des del punt de vista formal i de les fonts, a fi de retrobar-hi els ressos clàssics i assajar d'avaluar-ne el domini.

Ramon Balart nasqué a Reus el 2 de febrer del 1794 i rebé la seva educació a l'Aula de vila, d'on els alumnes "solien sortir-ne- ens diu l'erudit reusenc Joaquim Santasusagna- sabent ben bé llatí", l'eina imprescindible en el món del dret o en la carrera eclesiàstica. Balart hi renuncià el 1808 a causa de la Guerra del Francès, en la qual participà. Aquesta fou la primera de les desventures d'una vida que n'estigué plena. La pobresa familiar a la fi de la guerra el portà a treballar en una fàbrica on es va ferir en un ull i quedà baldat. Només llavors pensà a dedicar-se a l'ensenyament del llatí, que dominava totalment des de petit. Ell mateix, en una autobiografia en 420 hexàmetres de la qual només coneixem uns fragments, confessa: *Queis tanta ualui puer ubertate loquendi / Vt tamquam patrius, iam tum mihi sermo latinus, / Ac ueluti rectus, facilis sic metricus* (Era tan gran la meva riquesa en el parlar, ja de petit / que el llatí m'era fàcil com la llengua pròpia / tant en prosa com en vers).

S'incorporà al món educatiu que, en el context de l'època, significa o bé les aules o col·legis municipals o bé les escoles privades o religioses, ja que no és, recordem-ho, fins a la meitat del segle (vers 1845) que es dona un impuls a la creació de centres oficials de segon ensenyament. Balart s'inicià com a professor privat a Reus mateix i fou obligat a tancar (també a Vilafranca, a Falset i a Tivissa). La competència amb les aules municipals i les seves idees de filiació ultracatòlica i carlina en foren la causa. El 1846 no guanyà l'oposició per a una plaça al recentment creat institut de Barcelona, tot i que hi fou molt elogiat, i entre 1848 i 1852 el trobem al Col·legi barceloní de Pere Labèrnia. Ja d'abans havia començat a escriure en llatí, però més aviat privadament, sense intenció de fer-ho públic.

Finalment, el 1857, entrà com a professor auxiliar a l'institut de Ciudat Real. Passà després a Huelva o Huesca i el 1862 guanyà, per fi, la plaça de llatí i castellà de Girona, a l'edat de 69 anys. Només hi donà classe efectiva i assistí a les reunions de la "Junta de Catedráticos" fins al 1864. A partir de llavors, a causa d'una malaltia crònica, tingué sempre substituïts (Francesc Detrell Via, Josep Deura Surroca, Mariano Calzada Balbuena i Pius Pi Vidal) fins al 1870, en què se jubilà. A la Memòria d'inici del curs 1866-67 el director de l'Institut, Miquel Ametller Marill, es fa ressò de la publicació de l'*Obsidium*..., i a la de 1870-71 en consigna la jubilació i en fa la lloança. Vet ací el que ofereixen els papers gironins (Arxiu Institut). Morí a Barcelona el 7 de febrer de 1876, als 82 anys. Tenia el títol de traductor jurat d'escriptures públiques i fou membre de l'Acadèmia dels Arcades, de Roma, amb el nom d'Artadem Piresi.

A banda de l'*Obsidium*, Balart escriví una llarga autobiografia *Ad Posteritatem*, avui perduda, però que coneixem fragmentàriament pels biògrafs; uns *Elementos de gramática general aplicada a la lengua castellana*; uns cants religiosos que publicà en fulls solts, un poema en díctics sobre els esdeveniments de 1842 i un poema, èpico-hagiogràfic, sobre St. Tomàs d'Aquino, tots llatins i introbables fins ara. La idea de narrar en hexàmetres el setge de Girona la hi inspirà, certament, la ciutat: pocs dies després d'haver prèss possessió a l'institut publicà, en commemoració del 19 de setembre de 1809, l'anomenat Gran Dia de Girona en el darrer dels famosos setges, un cant èpic llatí de 50 hexàmetres, el text del qual incorporà després quasi en la seva totalitat a l'*Obsidium*. També li ho degué suggerir, però, el seu amic i conseller Joaquim Roca Cornet, cappare dels sectors catòlics i conservadors del romanticisme barceloní i bibliotecari de la ciutat (el 1861 apareix com a "supervisor" de la *Historia de la Guerra de la Independencia en el antiguo Principado de Cataluña*, d'Adolf Blanch). Balart tenia per Roca Cornet - i per l'Acadèmia de Bones Lletres - una gran veneració i li consultava directament o per mitjà de terceres persones els seus propòsits. Entre els papers inèdits i, segurament perduts, que Elias de Molins esmenta de Roca Cornet, hi ha uns "Comentarios sobre el poema de Gerona" que possiblement es referien a l'*Obsidium*.

Aquesta fou la sola obra que Balart va veure publicada. Roca l'envià a Madrid a Nicolás Peñalver, literat i ex-jutge a Barcelona. Aquest, després de llegir-la i elogiar-la, la publicà a despeses d'ell, per tal d'obsequiar un amic, Francisco de Paula Castro y Pérez de Orozco, ministre de la corona i president del Congrés, nebot del general Alvarez de Castro, a qui el 1846 el rei

havia concedit el títol de Marquès de Girona, en memòria de l'oncle. L'afer fou, doncs, un episodi cortesà i madrileny i Balart en quedà força al marge. Les seves esperances de trobar un mecenes generós i definitiu es veieren defraudades.

L'obra narra l'epopeia gironina de 19 de setembre (el 13 de les Calendes d'octubre) de 1809, en què la ciutat resistí inicialment al tercer i més dur dels atacs de les tropes franceses, fet que desembocà en el bloqueig total i la resistència obstinada d'Alvarez de Castro, que ha esdevingut llegendària. El poema consta de 1096 hexàmetres, sense comptar una epístola ciceroniana al Marquès de Girona, que obre el volum, i dues endreces en díctics: l'una *Ad lectorem* i l'altra al mateix marquès. Balart s'hi revela un bon lector dels autors clàssics i un bon imitador, poc servil, força espontani.

Ja a la portada, després del títol, hi figura un díctic elegíac que parafraseja, en aquesta ocasió Horaci, bé que traslladant (i amplificat) un hendecasil·lab alcaic a la mètrica dactílica que domina. Deia Horaci (*Od.*, III, 2, 13):

dulce et decorum est pro patria mori

Diu Balart:

Dulce decus, sanctum munus pro legibus almis,

Pro patria, solio iustitiaque mori.

(Dolç honor, deure sagrat de morir per les lleis pairals, per la pàtria, el tron i la justícia)

Ací la *pàtria* d'Horaci ha esdevingut *pàtria, tron i justícia*, lema de ressonàncies carlistes evidents, i les *lleis pairals* poden referir-se, a més, als furs, o bé a la religió.

Les dues endreces inicials tenen un aire ovidià molt coneixent. En demanar indulgència al lector (*Ad. lec.*, 2: *Quidquid inest maculae, dissimulare uelis*) recorda Ovidi (*Tr.*, I, 1, 62), quan diu al seu llibre; *dissimulare uelis, te liquet esse meum*. Es tracta, és clar, d'un element mètric intercanviable, mig pentàmetre (- u u / - u u / -).

A l'endrega al marquès de Girona trobem (*Exc. Mar.*, 1-2) l'encapçalament *Hos licet exiguos, Excellentissime Castro, / defero versiculos suscipiasque precor*, on ressona, adaptat lliurement, *Pòntiques*, I, 1, 3-4: *si uacat, hospitio peregrinos, Brute, libellos / excipe,...*

Pel que fa al contingut, es tracta de poemes típics d'endrega, en què els tòpics de modèstia i les peticions d'indulgència, que ja hem esmentat, són el més general, al costat de l'elogi del marquès. Entre els tòpics hi compareix l'autor que més directament i extensament Balart imita i segueix, Virgili.

UN POEMA ÈPIC LLATÍ...

Carmina iam puer excolui, suadente Camoena:
Virgilium legi, dux fuit ille mihi.
Millia confeci, captus sermone latino,
Quae ditone sua uentus et ignis habent.

(Ja de noi vaig conrear els poemes, sota el consell de la Càmena: /
vaig llegir Virgili, ell em fou guia. / Vaig confegir-ne mil, enamorat
de la llengua llatina, / que, per ordre d'ell, posseeixen el foc i el
vent)

I ací hi ha una declaració sobre la consideració ambiental de la creació en llatí a la seva època (*Ad lec.*, 45-50):

Sermo latinus abit, iam iam periturus habetur...
Eius ad extremum cladis amicus ero.
Queis opibus ualeam, dum spiritus hos regat artus,
Non ego deficiam, sim licet unus, ei.

(La llengua llatina s'esvaeix, és tinguda per quelcom que ja es va morint.../ Fins el darrer moment de la mort jo seré el seu amic. / Mentre resisteixi amb aquestes forces, mentre un alè de vida governi aquests membres, / jo no l'abandonaré, mal que sigui tot sol.)

Com podem veure, el penúltim vers d'aquest fragment conté la darrera part de l'hexàmetre virgilià: *dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus* (*Aen.*, IV, 336).

El cos de l'*Obsidium* és d'una peça, sense capítols o partions internes, bé que podem distingir-hi episodis diversos.

Després d'una breu lloança a la ciutat i invocació a la musa (vv. 1-8), ens posa en antecedents de la invasió francesa i l'aixecament en armes de la *Hispana iuuentus* o *Ibera iuuentus*, que apareixerà a tot el poema i que recorda, és clar, la *Troiana iuuentus* (*Aen.*, IV, 163) (vv. 8-22); tot seguit, una llarga tirada de versos (23-150) ens relata el primer i segon assalt a la ciutat, els francesos refiats passen de llarg de Girona, reculen, ataquen i fracassen: Napoleó *obsidium renouare iubet* (ordena de repetir l'assalt) (*cf. Aen.*, II, 3: *Infandum, regina, iubes renouare dolorem*) i hi envia de tot per al combat, *arma virumque manus, tormenta, quid utile bello* (armes, batallons d'homes, canons i tot el que és útil per a la guerra) (el vers no necessita cap comentari); amb tot són vençuts, *agmina uicisti iactantia nescia uinci* (has vençut (Girona) exèrcits que es gloriaven de no conèixer la derrota) (*cf. Aen.*, XII, 527:... *nescia uinci / pectora...*).

La ciutat fou encerclada, en el tercer setge, durant mesos, fins que arribà el 19 de setembre, *memorabilis atque cruentus*, que és descrit amb un detall exhaustiu, del matí fins al vespre amb els diversos episodis bèl·lics,

parlaments dels generals enfrontats, pregàries a la catedral, els crits de les dones (*femineo ululatu*) i la seva presència al combat, tot plegat seguint de prop Virgili, en tots els moments de combat de l'Eneida i també en les tempestes marines que són la metàfora preferida de Balart per al combat i el tronar dels canons.

Això fins al vers 710, a partir del qual la Victòria personificada baixa del cel a consolar els gironins i a encoratjar-los i el poema es clou amb dos centenars de versos plens de lloances a la ciutat, a Alvarez de Castro i amb la insistència en la imperiosa necessitat d'honorar els morts en aquella diada, com ell ja ho fa amb el seu poema. La forma de cloure el poema no deixa de ser enginyosa ja que no podia acabar amb un triomf dels gironins, que només resistiren un bloqueig i, com sabem, la cosa acabà molt malament per Girona i per Alvarez.

Al llarg de tot el poema, que, de fet, destil·la força fluïdesa en l'ús de la llengua en què està escrit, es percep, es respira, a cada pas, la presència de Virgili, no pas d'una manera encarcerada, sinó molt àgil, que aprofita també la *contaminatio* a distància entre passatges del mateix autor (i de vegades Ovidi). Vegem-ne uns quants exemples ben significatius:

<i>Aen.</i> , XI, 376:	Talibus exarsit dictis uiolentia Turni
<i>Ob.</i> , 86:	Talibus oppressus curis exarsit in iras
<i>Aen.</i> , II 369:	...luctus, ubique pavor et plurima mortis imago
<i>Ou.</i> , <i>Met.</i> , IV, 485:	...luctus comitatur euntem
et pavor et terror...
<i>Ob.</i> , 135:	Terror ubique patet, luctus, et mortis imago
<i>Aen.</i> , XII, 217:	iamdudum et uario misceri pectora motu
<i>Ob.</i> , 178:	incipit et uario miscentur murmure calles
<i>Aen.</i> , VI, 99:	horrendas canit ambages antroque remugit
<i>Aen.</i> , XII, 722:	colla armosque lauauit, gemitu nemus omne remugit
<i>Ob.</i> , 246:	horrendo procul hinc nemus omne remugit
<i>Aen.</i> , VI, 54-55:	...gelidus Teucris per dura cucurrit
ossa tremor,...
<i>Aen.</i> , XI, 424:	... cur ante tubam tremor occupat artus?
<i>Ob.</i> , 270:	sub momenta uiris gelidus timor occupat artus
<i>Aen.</i> , IX, 333-4:	sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
terra torique madent...

UN POEMA ÈPIC LLATÍ...

- Aen.*, XII, 691: sanguine terra madet...
Ob., 327: terra madet rubro saturata liquore suorum
- Aen.*, IX, 525: Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti
Ob., 361. Te mihi, Calliope, precor, aspirare canenti
- Aen.*, I, 87: Insequitur clamorque uirum stridorque rudentum
Aen., II, 313: Exoritur clamorque uirum clangorque tubarum
Ob., 374: Insequiturque uirum clamor clangorque tubarum
- Aen.*, II, 14: ductores Danaum tot iam labentibus annis
Ob., 519: uiribus exhaustos tot ubique prementibus armis
- Aen.*, II 298: Diuerso interea miscentur moenia luctu
Ob., 583: Aestuat interea late per moenia bellum
- Aen.*, VI, 163: ut uenere, uident indigna morte peremptum
Aen., IX, 453: exsanguis et primis una tot caede peremptis
(Ou., Pont., I, VIII, 15: ... inopino Marte peremptis)
Obsidium, 804: tot uidisse tuos heroica morte peremptos

A banda d'aquests exemples triats entre molts d'altres com a més significatius, també hi trobem lèxic menys clàssic o propi d'un llatí eclesiàstic, cosa ben lògica (pregàries a Déu i invocacions a Sant Narcís), però és la proporció menor.

L'*Obsidium* conté, a més, altres trets de l'èpica virgílica, com ara la dicció formular o l'ús dels símls, que no podem estudiar ara amb detall. Tot amb tot, el domini del llatí que Balart exhibeix ens permet de considerar-lo, si més no, alguna cosa més que un versificador afeccionat, com ell mateix es defineix, (*Sum minime uates, metricam sed pronus ad artem*). La seva obra és el resultat d'una formació rebuda, que li atorgava unes capacitats avui insòlites, i també d'una passió personal que li acabà donant una familiaritat amb els clàssics no menys inhabitual en ple segle XIX. Tot i que no participà en els corrents més avançats de la seva època, més aviat al contrari, i se situà al marge de la Renaixença, Balart ostenta una singularitat que el fa, sense dubte, digne d'ésser, si més no, recordat, i la seva obra revisitada pels gironins que, durant molt de temps s'han fet un mite dels seus "setges" napoleònics.

BIBLIOGRAFIA*

R. Balart Granada, *Heroicae Gerundae in eiusdem oppugnationis ab exercitu Gallorum. Die 13 Cal. Oct. An. MDCCCIX*, Girona 1862.

Id., *Obsidium, oppugnationis et defensio urbis Gerundensis*, Madrid 1866.

Id., "Immortali et heroica Gerundae in eiusdem oppugnationis ab exercitu Gallorum comemorationem Cantus", *Revista de Gerona*, XVIII, 1894, pàg. 313.

A. de Bofarull, *Anales históricos de Reus*, Reus 1845-46, pàgs. 347-349 (2a. ed. Reus 1866, pàgs. 596-97).

J. Corminas, *Suplemento al Diccionario crítico de los Escritores Catalanes*, Burgos 1849 (reimp. Barcelona- Sueca 1973).

A. Elias de Molins, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona 1899 (reimp. Hildesheim- New York 1972).

F. Gras Elias, *Hijos ilustres de Reus*, Barcelona 1889

M. Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona 1984.

Id., "Llengua i literatura. 1800-1833", *Història de la literatura catalana*, VII, Barcelona 1986.

J. Santasusagna, *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*, Reus 1949.

F. Sanz Díaz, *La Segunda Enseñanza Oficial en el Siglo XIX (1834-1874)*, Madrid 1985.

A. Viñao Frago, *Política y educación en los orígenes de la España Contemporánea. Examen especial de sus relaciones en la enseñanza secundaria*, Madrid 1982.

E. Valentí Fiol, "Presència de la tradició clàssica en la Reinaxença catalana", *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona 1973.

(*) Ja en premsa aquestes actes, han aparegut dues publicacions, també actes de reunions científiques (una de diferida vuit anys!), sobre el context general a què ens referim ací. D'una banda, les *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, Estudis Universitaris Catalans, XXVII, Curial (Barcelona 1992), en què apareixen, entre d'altres, els articles de Pere Anguera sobre la Renaixença a Reus (pàgs. 281-296) i de Jaume Medina sobre la Renaixença i els clàssics llatins (pàgs. 317-333); d'altra banda, el número 31 de *Randa* és dedicat a les *Jornades Antoni Ferrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*, tingudes a Menorca el setembre del 1991, i conté l'article de Jordi Ginebra i Serrabou, "Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX" (pàgs. 65-79).